

FIHTEOVA FILOZOFIJA

Arhe XIII, 25/2016

UDK 1 Fichte

1 : 808

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

MILENKO A. PEROVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

FIHTE I PITANJE O JEZIKU

Sažetak: Predmet ovoga rada je rasvjetljavanje biti Fihteove filozofije jezika. U prvom planu je analiza Fihteovog spisa „O jezičkoj sposobnosti i izvoru jezika“. U literaturi je poznatiji kao *Journal-Aufsatz* iz 1795. godine. Obim teksta uslovio je da se samo u nagovještajima, kao predmet kritičko-interpretacijske pažnje, imaju u vidu spis „O izvoru jezika“ (na temelju *Platner-Vorlesung* iz 1797) te četvrti i peti govor iz Fihteovih „Govora njemačkoj naciji“ iz 1808. godine. Fihteovo filozofsko-jezičko stanovište analizira se po modelu eksplicacije njegove noseće misaone strukture i kapitalnih odredbi jezika i njegovog ontološkog porijekla. Takođe, autor kritički stavlja Fihteovo shvatanje jezika u kontekst vodećih filozofsko-jezičkih i lingvističkih poimanja jezika.

Ključne riječi: Fihte, filozofija jezika, izvor jezika, Humbolt, Herder, Hegel

Kantov epohalni obrt u filozofiji nije se neposredno opredmetio u filozofiji jezika. Kant nije razvio filozofiju jezika niti je transcendentalizam protegao do pitanja o jeziku.² Nijesu to učinili i njegovi prvi sljedbenici. Na tragu njegove filozofije, tek od 90-ih godina 18. vijeka počeli su se javljati pokušaji gradnje teorija o jeziku.³ Značajnije mjesto u tom pogledu pripadalo

---

1 E-mail adresa autora: perovic@ff.uns.ac.rs

2 Josef Simon je pokušao sistematizirati Kantovu građu o problematici jezika u radu *Immanuel Kant*, In: *Klassiker der Sprachphilosophie. Von Platon bis Noam Chomsky*, hrsg. v. Tilman Borsche, München, 1996, S. 233-256.

3 J. G. Hasse, Georg M. Roth, J. G. C. Neide i drugi.

je Fihteovom jenskom kolegi teologu i filozofu jezika Fateru.⁴ Neposredno je inspirisao Fihtea da sačini svoj prvi spis o jeziku. U širem smislu, Fihteu su podsticaji dolazili iz moderne filozofije jezika. Njeni su temelji bili već postavljeni u djelima Lajbnica, Kondijaka, Rusoa, Herdera, Hamana, Šlege-la, Šlajermahera te posebno V. fon Humbolta. Djela ovih potonjih imala su kantovski temelj. Oni su subjektivnu stvaralačku djelatnost stavljali u središte razumijevanja porijekla i biti jezika, a jezik su shvatali kao imanentni totalitet koji iz sebe producira sliku svijeta.

Fihte nije sačinio sistematsko djelo iz filozofije jezika. Brojne bilješke i opaske o problematici jezika rasute su u njegovim djelima.⁵ U tri spisa izložio je ključne stavove svoje filozofije jezika. Prvi tematski tekst o jeziku objavio je 1795. godine u Nithamerovom časopisu *Filozofski žurnal* pod naslovom *O jezičkoj sposobnosti i izvoru jezika*.⁶ U ovom časopisnom članku – poznatom kao *Journal-Aufsatz* – sadržana je bit Fihteove filozofije jezika s centralnom idejom o jeziku kao ljudskom otkriću (Erfindung). Dvije godine kasnije u spisu *O izvoru jezika (Über den Ursprung der Sprache, 1797)* – poznatom i kao *Platner-Vorlesung*, nazvanom po predavačkom predlošku iz koga je nastao – Fihte se vraća tematici jezika, produbljujući i proširujući stanovište iz svog prvoga spisa o jeziku.⁷ Treću raspravu o jeziku izložio je u *Govorima njemačkoj naciji* (4. i 5. govor). Istraživačku pažnju ovdje usmjeravamo, u prvom redu, na Fihtev prvi spis o jeziku. Sačinio ga je u vremenu između

4 J. S. Fater (Johann Severin Vater, 1771-1826) bio je privatni docent u Jeni (1796-1799), a poslije profesor u Haleu. Bavio se studiranjem brojnih svjetskih jezika. Kao specijalista za slavistiku, inspirisao je izradu prve gramatike poljskog, kao i ruskog jezika. Zahvaljujući njemu, Vuk Karadžić je promoviran u Jeni. Za upoznavanje filozofije jezika i lingvistika toga vremena važno je Faterovo djelo *Übersicht der Neuesten, was für Philosophie der Sprache in Deutschland gethan worden ist*.

5 Johann Gottlieb Fichte, *Nachgelassene Schriften zu Platners Philosophische Aphorismen, 1794-1812: Über den Ursprung der Sprache überhaupt*, Ostern 1796 (GA II, 4,158-179). Dalje: *Zusätze zur Abhandlung über die Sprache*, Januar 1797 (GA II, 4,179-181). – *Betrachtungen über das Wesen der Sprache*, in: *Reden an die deutsche Nation* (SW VII, 314-344). Zanimljive opaske o jeziku nalaze se i u njegovom *Tagebuch über den animalischen Magnetismus* (1813).

6 Johann Gottlieb Fichte, *Von der Sprachfähigkeit und dem Ursprung der Sprache, Philosophisches Journal einer Gesellschaft Teutscher Gelehrten*. Herausgegeben von Friedrich Immanuel Niethammer Professor der Philosophie zu Jena. Bd. 1, H. 3, S. 255-273 und H. 4, S. 287-362 (mit dem Zusatz im Titel: *Beschluß der im vor. Heft abgebr. Abhandl.*), GA I/3, 91-127.

7 Johann Gottlieb Fichte, *Vorlesungen über Logik und Metaphysik, 1797, §§ 473-504: Über den Ursprung der Sprache* (Sommersemester 1797), GA VI/1, 291-326. *Vorlesungsnachschrift* slijedi osnovnu skicu originalnog rukopisa Fihteovog koncepta (GA, II, 4, S. 158-181).

završetka studijskog kursa o učenju o nauci⁸ u proljeće 1795. godine i početka rada na djelu *Osnova prirodnog prava (Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre, 1796)*. Objavljen je u ljeto 1795. godine pod naslovom *O jezičkoj sposobnosti i izvoru jezika*. Ovaj je spis jedina samostalna rasprava o jeziku u vodećoj struji njemačkog idealizma.

Fihte je postavio zadatak da filozofski pokaže nužnost izvođenja otkrića (Erfindung) jezika iz „prirode ljudskog uma“.⁹ Zadatak nije usmjeren na pozitivno-znanstveno ispitivanje jezika kao empirijskog predmeta, nego na filozofsko razumijevanje transcendentalne biti jezika kao djela uma. Valja odmah iznijeti i kritički sud o Fihteovoj spremnosti da slijedi strogi zahtjev sadržan u tom zadatku. Kao ni Humbolt, Fihte u transpariranju složene dijalektike odnosa *transcendentalnog* i *empirijskog* karaktera jezika ne uspijeva uvijek striktno slijediti zahtjeve filozofskog uvida. T. S. Hofman kritički prosuđuje Fihteov način mišljenja jezika kao „filozofsku konstrukciju koja silazi do pojedinačnih gramatičkih formi“.¹⁰ Ova kritička tvrdnja nije opravdana. Najvrjednije je kod Fihtea upravo snažno htijenje da uspostavi i održi filozofsku razinu mišljenja jezika. Ne polazi mu to uvijek za rukom, posebno kad proizvoljnim hipotezama pokušava riječiti pitanje odnosa između ontološkog

8 Fihteova *Osnova cjelokupnog učenja o nauci (Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre, 1794/95)* je prva od ukupno deset verzija učenja o nauci, koliko ih je Fihte sačinio za života. Prvi studijski kurs Fihte nije držao po tuđim knjigama i sistemima, kako je tada bilo uobičajeno, nego se odlučio za izlaganje vlastite filozofije. Međutim, nije imao izrađen i izgrađen predložak po kome bi predavao, nego je pred svako predavanje užurbano radio na njihovim konspektima. Užurbanost se osjeća i u predočenoj knjizi koja je nastala iz ovih predavanja. Isto tako, brzina prijelaza na tematiku jezika očituje se i u Fihteovoj prvoj raspravi o jeziku.

9 J. G. Fichte, *Von der Sprachfähigkeit und dem Ursprung der Sprache, Philosophisches Journal einer Gesellschaft Teutscher Gelehrten*. Herausgegeben von Friedrich Immanuel Niethammer Professor der Philosophie zu Jena. Bd. 1, H. 3, S. 255-273; S.255.

10 Thomas Sören Hoffmann, *Die Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre und das Problem der Sprache bei Fichte*, Fichte-Studien 10/1997, 17-33; Hofman ukazuje da Fihte u *Govorima* ili u pojedinim opaskama u *Tagebuch über den animalischen Magnetismus* (1813) shvata jezik kao medium pojavnog samokonstruiranja uma, a u značenju jedne izvorne „Sprachkraft“. Jezik je „izvjesno jedna ekskluzivna tema učenja o nauci, a ne empirijska teorija“. Hofman smatra da kod Fihtea postoji evidentna ambivalencija u vrednovanju da li je jezik „prije empirijska ili transcendentalna tema“. Svoju tezu obrazlaže ukazivanjem da Fihte u raspravi *O jezičkoj sposobnosti* govori o „posebnom nagonu da se jezik realizira“, a u drugoj raspravi *O izvoru jezika* (Platner-Vorlesung) tvrdi da jezik potiče iz „čuda“ samoprodukcije uma. Dakle, u oba slučaja rekurira se na transcendentalnu instancu. U *Tagebuch* Fihte tvrdi da je moguće „misliti bez jezika“. Iako jezik valja držati za „nešto vrlo visoko“ („etwas sehr Hohes“, SW, XI, 325), ne postavlja se on u najunutrašnjijoj samokonstrukciji uma. Izvjesno, Hofman pretjeruje s zaključkom da je kod Fihtea na djelu „antinomija jezika“. Prije bi se moglo govoriti o problemu izvođenja empirijskog iz transcendentalnog karaktera jezika.

aprioriteta i povijesnog aposterioriteta jezika, između transcendentalne i empirijske prirode jezika.

U savremenim pregledima povijesti filozofije jezika obično nema mjesta za Fihteovo poimanje jezika. Autori s višim filozofskim zahtjevima ipak visoko cijene Fihteovu namjeru da ne postavlja neku novu teoriju o izvoru jezika (*Sprachursprungstheorie*)¹¹ – koja bi se statuirala među drugim mogućim teorijama – nego da transcendentalnim uvidom razvije „povijest jezika a priori”. On je htio „izložiti nužnu i jedino moguću genezu ljudskog jezika“. Sa stanovišta transcendentalno-idealističkih principa on deduktivnu konstrukciju jezika ne provodi s namjerom da „pokaže da i kako bi jezik mogao nastati“, nego „da i kako bi jezik morao nastati“ („dass und wie die Sprache erfunden werden musste“).¹² Fihte izvodi dedukciju jezika iz umskog aprioriteta. Dedukcija ne smije počivati na kategoriji *mogućnosti*, nego *nužnosti*. Ne misli Fihte na determinaciju porijekla jezika iz prirodne nužnosti (u kantovskom smislu – „Kausalität nach Gesetzen der Natur“), nego na determinaciju porijekla jezika iz umske slobode ljudskog bića. Jezik je po svom ontološkom porijeklu djelo slobodnog kauzaliteta („Kausalität durch Freiheit“). Filozofsko traganje za njegovim porijeklom ne može biti proizvoljno domišljanje o tome kako je jezik mogao nastati, nego je dokučivanje nužnosti kojom se slobodnost ljudskog uma opredmećivala kao jezička sposobnost. Fihte brine da se očuva smisao za razumijevanje ontološkog karaktera jezika.¹³

Neki Fihteovi kritičari pogrešno su zaključili da se takva dedukcija jezika drži samo na „apstraktnim spekulacijama“.¹⁴ Oni ne vide filozofsku razinu ispitivanja jezika koje se Fihte od početka nastoji držati: „U ispitivanju porijekla jezika ne smije se pomagati hipotezom ni samovoljnim ispostavljanjem posebnih okolnosti pod kojima bi jezik mogao nastati“.¹⁵ Fihte jasno predočava da – kao Platonov daleki filozofski potomak – nema nikakvih dilema da se u filozofiji ne može započinjati hipotetički! Na početku rasprave odbija *hipotetički početak* u otkrivanju izvorišta i biti jezika! Fihte slijedi Platonov

11 Klaus Kahnert, *Sprachursprung und Sprache bei J.G. Fichte*, S. 191-220; In: *Sein-Reflexion-Freiheit. Aspekte der Philosophie Johann Gottlieb Fichtes*, hg. Ch. Asmuth, Amsterdam-Philadelphia, Grüner, 1997.

12 Fichte, *ibid.* S. 255.

13 Fridrih Šlegel je kritički komentarisao Fihteovu diferenciju *mogućnosti* i *nužnosti* izvodenja jezika. Fihte mu je žustro uzvratilo: „Ko ne pokazuje kako je jezik morao nastati, mogao bi ostati kod kuće. Svako može maštati kako je on mogao nastati“; Vidi: Hans Schulz, *Fichte in vertaulichen Briefen seiner Zeitgenossen*, Leipzig 1923, S. 63; cit. prema GA I/3, 95.

14 Helmut Gipper, *Sprachphilosophie in der Romantik*, In: *Sprachphilosophie, Philosophy of Language, La philosophie du langage*, 1. Handband, str. 197-233; Walter de Gruyter, Berlin-New York; 1992. S. 221.

15 Fichte, *ibid.*

stav o razlici filozofskog i naučnog načina razmatranja stvari te deklarira da mu vodeće pitanje o jeziku nije *lingvističko*, nego *filozofsko-jezičko*! Lingvističko pitanje o jeziku – koje mora slijediti logiku *naučnosti nauke*, čime legitimira i samu lingvistiku kao nauku o jeziku – nužno započinje pretpostavkom (*ex hypotheson*) da je jezik već nekako na neupitan način zatečen i kao takav raspoloživ naučnom istraživanju! Filozofsko pitanje o jeziku mora biti *nehipotetičko*, jer ne može pretpostavljati zatečenost onoga čemu tek ima da ispituje porijeklo! Filozofski vođeno pitanje o jeziku polazi od izvornog filozofskog držanja koje nalaže da se najprije mora položiti račun o ontološkom porijeklu faktuma da i kako jezik jest te od samorefleksivnog preispitivanja filozofije o vlastitim mogućnostima da misli bit jezika!

Autori koji su se bavili Fihteovom filozofijom jezika po pravilu ne dojučuju platonovsko porijeklo prvoga Fihteovog uvida o filozofskom ispitivanju jezika. Klaus Kanert pripisuje Fihteu banalnu misao da se u pitanju o jeziku ne smiju koristiti „proizvoljne pretpostavke“. Fihte, naprotiv, tvrdi da je moguće pitati o ontološkom porijeklu jezika samo oslobođenjem od svih postojećih pretpostavki. Nehipotetičko pitanje o jeziku polazi od toga *kao da* jezik tek treba da bude izmišljen, *kao da* se još ne zna kako ga treba graditi. Ko se odlučuje za dedukciju jezika, mora se misaono držati *kao da* jezik tek treba „izvući“ iz sebe, ali ne tako *kao da* se on neposredno izmišlja, nego *kao da* ga tek treba stvoriti.¹⁶ Oslobođanje od pretpostavki o jeziku odmah oslobađa od stare kontroverze u filozofskom razmatranju porijekla jezika. U helenskim raspravama od Heraklita i Parmenida nastao je spor da li je nastanak riječi određen prirodom imenovanih stvari (*physei*) ili su riječi djelo ljudske postavke (*thesei*), odnosno, sporazuma (Einkunft).¹⁷ Fihte odbija mišljenje da je jezik djelo svojevoljnog sporazuma ljudi. Ne priklanja se ni suprotnom mišljenju da mu je porijeklo u nereflektiranom prirodnom jeziku. Porijeklo jezika sam traži povrh te tradicionalne aporije te ga nalazi u „bitnim sposobnostima ljudske prirode“.¹⁸ Na tu misao Fihtea ne navodi „zahtjev za

¹⁶ ibid, S. 256.

¹⁷ O tome iscrpno: Coseriu, Eugenio, (1970), *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*. Eine Übersicht. Teil 1: *Von der Antike bis Leibniz*, Tübinger Beiträge zur Linguistik, 11; Tübingen 1970; Hennigfeld, Jochem, *Geschichte der Sprachphilosophie. Antike und Mittelalter*, Berlin - New York 1993/94.

¹⁸ Fichte, isto, str. 256; Kanert griješi i kada pojedina mjesta iz Fihteove rasprave – na kojima se koristi riječ *priroda* u vezi s teorijom nastanka gramatičkih struktura, odnosno, kada bitna obilježja predmeta označava kao njihovu *prirodu* – pokušava tumačiti kao da se Fihte priklanja staroj *physei*-tezi. Fihte jezik ne izvodi iz *ljudske prirode*, nego iz *ljudske biti*, tj. iz biti ljudskoga uma.

ekskluzivnošću teorije o porijeklu jezika“ – kako pogrešno sudi Kanert – niti pretpostavljanje rezultata do koga istraživanje treba da dođe tek na kraju.

Fihteov stav o nehipotetičkom početku istraživanja jezika smjera na izvorno postignuće transcendentalnog *predrazumijevanja* jezika¹⁹. Stav odmah implicira bitne stavove o ontološkom porijeklu jezika. Prvo, jezik nastaje nužnim načinom (u smislu Kantovog izraza „Kausalität durch Freiheit“). Drugo, jezik pripada „a priori prirodnoj strukturi ljudskoga uma“!

Prva teza implicira pitanje: Šta je navelo čovjeka na misao da iznade jezik? Druga vodi pitanju: Kojim prirodnim zakonima je određena nužnost načina iznalaženja jezika? Strategija odgovora na ova pitanja mora voditi preko određenja jezika i jezičke sposobnosti, te rasvjetljivanja odnosa jezika i mišljenja. Fihte kaže: „Jezik u najširem smislu je izraz naših misli putem svojevoljnih znaka“.²⁰ Ljudske se misli otkrivaju – između ostalog – po posljedicama u čulnom svijetu: „Umno biće iz mojih djelanja može zaključiti šta sam mislio. To ne važi za jezik. U svemu što jezik treba da znači naprosto nije namjeravano bilo šta drugo nego označavanje misli (die Bezeichnung des Gedankens) te jezik izvan *označavanja* nema drugu svrhu“.²¹ Jezik valja razlikovati od djelanja (Handeln). Svrha jezika je „izražavanje misli“. On je sredstvo kojim se drugome otkrivaju misli. S njim je vezana određena slučajnost, jer on nije svrha samome sebi. Jezik kao znak ograničen je na sredstvo za svrhu (mišljenje). Za razliku od znaka, djelanje je samo sebi svrha: „Svako djelanje je sebi svrha. Djelam, jer hoću da djelam“ (*Jede Handlung ist selbst Zweck: ich handle, weil ich handeln will!*) „Pomoću znakova govorim, ne pomoću djelanja“ („Durch Zeichen sage ich, also nicht durch Handlungen“). Jezik je izraz misli *isključivo* putem znaka, ali ne i djelanja (*Ich handle nicht um ändern meine Gedanken zu eröffnen*). Upotreba znaka ne može se smatrati djelanjem. Pojam djelanja kod Fihtea – na tragu Kanta i cijele tradicije praktičke filozofije – ima učvršćeno i nedvosmisleno praktičko-filozofsko značenje.

19 Kurt Miler-Folmer kaže: „Iza pokušaja jedne povijesti jezika prema principima a priori stoji intencija da se predstave i pojmovi filozofske ili opšte gramatike – kako je ona poticala iz tradicije kartezijanske lingvistike 17. i 18 stoljeća – nanovo odrede s transcendentalnog gledišta. Ono što kod Fihtea ostaje samo ukazivanje ili nagovještavanje koje je zapleteno u konstrukciji čitaoca, samo malo kasnije postaće kod Bernardija i Humbolta ishodištem jedne nove teorije jezika i nauke o jeziku“; Vidi: Müller-Vollmer, *Fichte und die romantische Sprachtheorie*, in: *Der Transzendente Gedanke. Die gegenwärtige Darstellung der Philosophie Fichtes*. S. 442-457; hg. Hammacher, K. *Schriften zur Transzendentalphilosophie*, 1., Hamburg 1981; S. 444.

20 *ibid.*, str. 256.

21 *ibid.*, str. 257.

Razdvajanjem jezika i mišljenja – te jezika i djelanja – Fihte radikalno sužava vrijednost i smisao jezika. Tako dolazi u opreku s Herderovim, Hamanovim i Humboltovim stavovima. Porijeklo te radikalizacije treba tražiti u činjenici da Fihte slijedi Kantovu postulaciju *Kritike čistoga uma*, prema kojoj um i njegova upotreba moraju biti pretpostavljeni jeziku. Nema sumnje, Fihte je svjesno pretpostavio ograničenje u odredbi biti jezika. Njime je jezik sveden na sredstvo izražavanja, tj. označavanja mišljenja. Nije Fihte namjeravao da ograničenjem potcijeni vrijednost jezika. Vodila ga je drugačija namisao. Htio je ukazati da jezik kao semiotička struktura ne može biti samosvrhovit. Međutim, radikalna konzekvencija ovoga reduktivnog poimanja jezika vodila je ishodu koji je potpuno odudarao od vrijednosti uvida Herdera, Hamana, Humbolta te posebno Hegela o jeziku kao *konstituensu* mišljenja, štaviše, *duhovnoj moći* koja određuje mišljenje. Fihte je – naprotiv – zaključio da je moguće *mišljenje bez jezika*: „Ovdje ne dokazujem da čovjek bez jezika ne misli i da bez njega ne bi moglo biti aspraktnih pojmova. Može ga on ipak projektovati posredstvom slika koje nastaju putem fantazije... Jezik bi po mom uvjerenju bio držan mnogo važnijim ako bi se vjerovalo da bez njega uopšte ne bi bilo upotrebe uma“.²² Fihte shvata mišljenje kao napredujući proces koji je slobodan od jezika (Denken als sprachfrei vonstattengehenden Prozeß); štaviše, mišljenju jezik može biti smetnja (durch die Sprache womöglich noch behindert wird).²³ Manfred Can (Zahn) smatra da Fihte nije umanjio značenje jezika. Naprotiv, učinio ga je izuzetno važnim, jer se programski suprotstavio mistifikacijama o božanskom porijeklu jezika.²⁴ Izvjesno, Fihte odbija izjednačiti jezik i mišljenje, jer drži da je misaoni

22 Fichte: „Ich beweise hier nicht, daß der Mensch ohne Sprache nicht denken, und ohne sie keine allgemeinen abstracten Begriffe haben könne. Das kann er allerdings vermittelt der Bilder, die er durch die Phantasie sich entwirft. Die Sprache ist meiner Ueberzeugung nach für viel zu wichtig gehalten worden, wenn man geglaubt hat, daß ohne sie überhaupt kein Vernunftgebrauch Statt gefunden haben würde“, S. 267 (fus.1).

23 Fihteov stav je suprotan Platonovom. Platon u *Teetetu* (189 e4-190 a7) mišljenje shvata kao dijalog duše sa samom sobom. O tome: Rudolf Rehn, *Der logos der Seele. Wesen, Aufgabe und Bedeutung der Sprache in der platonischen Philosophie*. Hamburg (Meiner) 1982.

24 Stara je tendencija da se u filozofskom promišljanju traži božansko porijeklo jezika. S njom u vezi je 1770. godine Berlinska akademija nauka postavila nagradno pitanje o izvoru jezika. Herder je tada nagrađen za svoju *Raspravu o porijeklu jezika*. Fihte se u Platnerovim *Filosofskim aforizmima* mogao osvjedočiti koliko je duboko ukorijenjen stav o „neposrednom božanskom izvoru jezika“. Platner posebno navodi djelo Zismilha (J. P. Süssmilch, 1766), kao i rad Bitija (I. Beattie, 1783), Cobela (R. H. Zobel, 1773) i Pufendorfa (1744). Od njih Platner razlikuje autore „koji pretpostavljaju prirodni nastanak jezika“ i sagledavaju ga „kao posljedicu društvenih odnosa“, a riječi smatraju svojevrsnim znacima pojmova“. U zastupnike ovoga shvatanja ubraja Aristotela, Seksta Empirika, Diodora Siculusa, Epikura, Hobsa i Rusoa te Kondijaka i Herdera. Platner iz nejasnih razloga ovdje ne pominje Hamana!

proces moguć i samo pomoću slikovnih predstava i nezavisno od sistema „svojevoljnih znaka“. „Upotreba uma“, takođe, ne pretpostavlja egzistenciju jezika.²⁵

Fihte određuje jezik kao „izraz naših misli putem svojevoljnih znaka“.²⁶ Ova se odredba ponavlja u svim Fihteovim istraživanjima izvora, biti i granice ljudske jezičke moći. Odnosi se ona jednako na „znakovni jezik (Gebärdensprache) i jezik riječi (Wörtersprache), prajezik (Ursprache) i umski jezik (Vernunftssprache), govorni (Lautsprache) i pisani jezik (Schriftsprache)“. Šta su „svojevoljni znaci“ (willkürliche Zeichen)? To su „znaci koji svojevoljno služe da nagovijeste ovaj ili onaj pojam“.²⁷ Ova odredba implicira odnos *znaka* i *označenog*. Bez značaja je da li znaci imaju „prirodnu sličnost“ s onim što označavaju. Referirajući na problem sadržan u starom pitanju o porijeklu značenja ličnih imena (Gemeinnamen)²⁸, Fihte ističe *svojevolju* (Willkür) *imenovanja* (Verabredung) kao osnov nastanka i razumijevanja *označavanja*. Znaci kao imenovanja su djelo *svojevolje* (Willkürlichkeit). Bitno je da su oni – slični ili ne s označenim – slobodno postavljeni od čovjeka. Jezički znaci se ljudskom slobodom svoga postavljanja u bitnom razlikuju od prirodnih znaka. Određenije od Fihtea, Hegel će tvrditi da jeziku izvorno pripada karakter opštosti, jer nije moguće iskazati bilo šta što ne bi bilo opšte. Fihte u karakteru opštosti jezika sagledava razliku od prirodnih znaka. U skladu s tim, jezikom se ne mogu smatrati neslobodna (nesvojevoljna) ispoljavanja osjećaja. Uzvici bola ili zadovoljstva još ne čine jezik. On ne nastaje fiziološkim kauzalitetom njihovog ispoljavanja. Fihte odbija senzua-

25 Jere Paul Surber, *Fichtes Sprachphilosophie und der Begriff einer Wissenschaftslehre* Fichte-Studien 10/1997; S. 35-49: „Suprotno Hegelu – i mnogim savremenicima – Fihte odnos između misaonog „pojma“ i „jezika“ nije tretirao kao gotov i recipročan (wechselseitig). Mišljenje po sebi, drži Fihte, nije nužnim načinom „jezičko“ niti ono načelno može biti posredovano pomoću formi jezika, a ipak su oni, tj. mišljenje i jezik u drugom pogledu isprepletani“.

26 To je određenje jezika skoro identično onome koje daje Salomon Maimon u *Philosophisches Wörterbuch oder Beleuchtung der wichtigsten Gegenstände der Philosophie*, Erster Stück, Berlin, Bei Johann Friderich Unger, 1791: S. 111: „Sprache in der algemeinsten Bedeutung ist Ausdruck der Gedanken durch Zeichen überhaupt. Sprache in der engesten Bedeutung ist Ausdruck der Gedanken durch artikulierte Tone.“ (S.111). Kant u *Antropologiji* slično defini- ra jezik: „Alle Sprache ist Bezeichnung der Gedanken, und umgekehrt die vorzueglichste Art der Gedankenbezeichnung ist die durch Sprache“, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 1. T. § 39.

27 Fichte, *ibid.*, S. 257.

28 Platner tvrdi da Aristotel dijeli shvatanje koje u Platonovom *Kratilu* zastupa Hermogen: „Sami Aristotel poriče da riječi mogu biti prirodni znaci“ (*Philos. Aphof.* §§ 478, 477, 495).

lističku teoriju jezika Šarla de Brosa i Etjena Bona de Kondijaka.²⁹ Posredno odbija i Herderovu tezu o prirodnom jeziku kao izrazu strasti (Leidenschaft).

Po Fihteu, „jezik pretpostavlja namjeru“! Jezik počiva na slobodi volje da se saopštavaju (mitteilen) misli. Saopštivo (mitteilbar) je samo ono što je opšte. Kao takvo, može ono biti od drugoga podijeljeno u obliku predstave čulne ili natčulne stvari, s ciljem da se učini razumljivim i da se saopšti. Svrha jezika je *namjerno opštenje* (absichtvoller Mitteilung) putem jezičkih znaka. Jezikom se saopštavaju i pobuđuju misli. Njegova je potonja svrha – kako Janke sažima Fihteov stav – „*uvođenje u slobodu iz slobode* (Hinleitung zur Freiheit aus Freiheit) u „komunikaciji“ (Kommunikation) „slobodnog umnog bića“.³⁰ Ono što se uzima kao znak opštega može biti slučajno. No, sâmo označavanje nije slučajno, nego je djelo slobode (svojevolje) kao namjere da se misli saopšte znakom. Saopštavanje (Mitteilung) misli je svojevoljno! Sloboda je izvor jezičke sposobnosti, a ona sâma je „moć svojevoljnog izražavanja vlastitih misli“ („*Sprachfähigkeit* ist das Vermögen, seine Gedanken willkürlich zu bezeichnen“).³¹ Pridjev *svojevoljan* (willkürlich) i imenica *svojevolja* (Willkür) kod Fihtea ističu duboku povezanost *jezika* i *slobode* kao biti čovjeka: „Jezik je moć svojevoljnog (willkürlich) označavanja svojih misli“. *Svojevoljnost* za Fihtea nije proizvoljnost u smislu „neplaniranog“ (planlos) ili „bezobzirnog“ (rücksichtslos) niti „slučajnog“ (fallig). Ona je slobodna i svjesna umska *odlučnost* da se voljno načini izbor. Jezik nastaje slobodnim izborom.³²

Jezika ima samo tamo gdje ima slobode! „Neslobodna upotreba jezika“ je *contradictio in adiecto*. Zakoni jezika ne mogu se izvoditi iz „neslobodnih zvuka koji izražavaju radost, bol etc.“, jer „neslobodno izbijanje osjećaja nije jezik“.³³ Jezik je djelo slobode. Otkriće jezika je slobodni čin koji može pretpostavljati samo „ideju jezika“ koja „nužno inherira prirodi ljudskoga

29 De Broses, *De la formatio mechanique del Langues*, Paris 1765. i Étienne Bonnot de Condillac, *Essai sur l'origine der Connaissances humaines*, Amsterdam 1746.

30 Wolfgang Janke, *Vom Bilde des Absoluten. Grundzüge der Phänomenologie Fichtes*, De Gruyter, Berlin-New York, 1993., S. 139.

31 Fichte, *ibid.*, str. 258; U skladu s tim, po Fihteu, jezik ne treba shvatiti kao ograničen na čujne glasove (hörbare Laute), tj. na jezik za sluh (Sprache für das Gehör). Može se pretpostaviti da se ni prajezik (Ursprache) nije sastojao od zvukova, tj. da je bio slušni jezik (Gehörsprache). Opredmećenju jezičke sposobnosti pripada korišćenje riječi, gestova, oznaka (Wörter, Gesten, Zeichnungen) i drugih svojevoljnih znaka radi posredovanja predstava ili misli.

32 Janke, Wolfgang, *Vom Bilde des Absoluten*, S. 140: „Svojevolja imenuje naprosto slobodu umnog bića da prema vlastitom izboru drugim ljudima otkrije ili sakrije svoje misli. Jezik jeste samo ondje gdje se namjerno očituje slobodno raspoloživa volja“.

33 Fichte, *ibid.*, str. 259: „Unwillkürlicher Ausbruch der Empfindung ist nicht *Sprache*“!

uma“. Fihteov pojam *Willkürlichkeit* ne treba miješati s kasnije nastalim De Sosirovim pojmom arbitrarnosti. *Arbitrarnost* (prema lat. *arbitrarius*, samovoljan, svojevoljan, proizvoljan) – po De Sosiru – znači svojevoljnost u smislu onoga što nije nužno, nego zavisno od društvenih okolnosti, dakle, konvencionalno kao temeljno svojstvo jezičkog znaka. Na njemu se temelji odnos označitelja (signifikant, njem. *Lautbild*, *Zeichengestalt*) prema označenome (signifikat). To je odnos koji počiva na konvenciji i sporazumu među ljudima, što pokazuje iskustvo razlike imenovanja istih objekata u različitim jezicima. Fihteov pojam svojevoljnost (*Willkürlichkeit*) je filozofski pojam koji imenuje ontološko porijeklo jezika u slobodi. De Sosirov pojam svojevoljnosti (*Arbitrarität*) – iako ima daleko platoničko porijeklo – pozitivno-naučnog je karaktera i označava *tetičko* porijeklo jezika. Platon je raspravom o ontološkom izvoru imenovanja, tj. jezika rodonačelnik spora koji se u modernoj lingvistici vodi između predstavnika konvencionalizma i naturalizma. Po konvencionalistima, jezik je djelo ljudske postavke i sporazuma, a po naturalistima postoji izvorni prirodni odnos između zvuka i biti onoga što on označava (zbiljska svojstva, procesi, djelanja). Fihte u svim promišljanjima jezika od početka je vodila namjera da se stavi iznad aporije konvencionalizma i naturalizma. Shvatajući slobodu kao rodno mjesto i tajnu jezika, on je jednim potezom presjekao Gordijev čvor te aporije.

Realizacija ideje jezika je „povijest jezika a priori“. Ona treba da slijedi „nužnošću određenog prirodnog zakona“. Projektovanje te povijesti zavisi od razumijevanja pitanja kako se u ljudima razvila ideja da „svoje misli međusobno razmjenjuju znacima“. ³⁴ Zašto je čovjek otkrio i razvio jezik? Ako je svrha otkrivanja jezika jasna, valja se usmjeriti na pitanje o *sredstvu* njene realizacije, koje i samo mora biti „prirodno“, tj. apriorno. Fihte vjeruje da može naći to sredstvo, ali samo pod pretpostavkom da je raskrivena ontološka bit čovjeka i apsolvirano posebno pitanje o odnosu subjektiviteta i intersubjektiviteta. Taj problemski čvor on razvezuje polazeći od principa Ja, iz koga nastoji deducirati ideju jezika. Problemu ove dedukcije on će se više puta vraćati. ³⁵ Za raspravu u spisu *O jezičkoj sposobnosti i izvoru jezika* Fihte je osnovu obezbijedio u svojim predavanjima *De officiis eruditorum*

34 Fihte to pitanje raščlanjuje u nekoliko pitanja: „Kako je čovjek došao na ideju da svoje misli izražava svojevoljnim znacima? Ono sadrži u sebi dva sljedeća: 1) Šta je čovjeka uopšte dovelo na ideju da otkrije jezik? 2) U kojim prirodnim zakonima leži razlog da ta ideja bude izvedena upravo tako a ne drugačije? Mogu li se pronaći zakoni koji su čovjeka vodili u tome izvođenju?

35 Janke drži da ponavljanje te namjere kod Fihte dolazi iz potrebi da se „učini shvatljivom održivost i granica dedukcije na koju se ranije nije pazilo u filozofsko-jezičkim istraživanjima“, *ibid.*

(1794), posebno u drugom predavanju *O određenju čovjeka u društvu* (*Über die Bestimmung des Menschen in der Gesellschaft*, 1793). On traži princip u čovjeku da bi pokazao da jezik pripada njegovom bitnom određenju. Bez eksplikacije nosećih stavova filozofske antropologije ne može biti ni filozofije jezika!

Fihteova antropologija u jednom bitnom momentu slijedi veliku tradiciju platoničke paideje. Najviši je ljudski zadatak da čovjek ne dolazi u opreke sa sobom, tj. s vlastitom biti ili umskom prirodom. U tome je mjerilo, a ujedno i movens htijenja čovjeka da sve izvan sebe učini primjerenim umu. Ono daje da jedinstvo Ja i Ne-Ja ne bude shvaćeno kao neposredno, nego kao ono što se tek ima proizvoditi. Pokretač toga proizvođenja je htijenje samoidentiteta uma (*Selbstidentitätstrieb*) kojom čovjek traži primjerenost umu izvan sebe. Svrha je uma da ono izvan sebe učini sebi primjerenim. U očitovanju te svrhe započinje traganje za korijenom ideje jezika. Čovjek s prirodom vodi borbu za potčinjavanje. Stalno je nastoji pobijediti. Pobjeda nad čulnom prirodom u tome je da ona bude učinjena primjerenom ljudskim svrhama. Čovjek „izlazi iz prirode da bi je mijenjao prema vlastitim ciljevima“.³⁶

Kako se „čovjek izvorno drži prema drugom čovjeku“? Da li prema drugom čovjeku treba da postoji odnos kao prema prirodi? Treba li čovjek da potčinjava drugoga čovjeka? Fihte odbija poznatu Hobsovu tezu *Krieg Aller gegen Alle*³⁷. Iskustvo kazuje i suprotno. Ljudi se mogu uzajamno slagati, podržavati i nalaziti o društvenom suodnošenju. Sposobni su za društvenost, a razlog treba tražiti u njima. Mora se moći, dakle, u izvornoj biti čovjeka pokazati princip koji „određuje da se prema sebi jednakima ponaša drugačije nego prema prirodi“.³⁸ Prividan je argument da napredak ljudskog roda dolazi od potčinjavanja. Izvjesno, čovjeka vodi nagon da prirodu modificira prema svojim svrhama, ali taj nagon mora biti podređen višem principu u čovjeku. To je princip saglasnosti sa sobom (*Prinzip der Übereinstimmung mit sich selbst*).³⁹ On čovjeku nalaže da *uvijek bude u saglasnosti sa samim sobom!*

Prema tome principu moraju se orijentirati sva ispoljavanja ljudskih snaga ako se hoće biti čovjekom! Zato čovjek i neumnu prirodu nastoji dovesti u sklad s vlastitim umom. Samo tako može biti u saglasnosti sa sobom. Ako se primjerenost umu (*Vernunftmäßigkeit*) i bez njegovog sudjelovanja već ispoljila na drugima sličnim njemu, on se tome mora radovati. Radost dolazi

36 Fihte, *ibid.*, str. 260.

37 *ibid.*

38 *ibid.*

39 *ibid.*, str. 261.

od nalaženja bića koje je iste biti kao i on: „On će se radovati ako susretne neko njemu srodno biće – čovjeka“.40 Princip saglasnosti sa sobom isključuje potčinjavanje umne prirode, tj. drugih umnih bića. „Nagon za saglasnošću sa samim sobom navodi čovjeka da svrhovitost traži izvan sebe“.41 Primjerenost umu otkriva se u onome u čemu se spoznaje vlastita primjerenost umu. Ona je u djelanju prema svrhama (am Handeln nach Zwecken). Svrhovitost djelanja (die Zweckmäßigkeit des Handelns) po sebi potrebuje i ideju djelanja „prema promjenljivoj svrhovitosti i to djelanja koje se mijenja prema našoj vlastitoj svrhovitosti“: „Svrhovitim i slobodno djelatnim smatram samo ono stvorenje koje takođe mijenja svoju svrhu nakon što sam ja primijenio svoju svrhu na njega“.

Jezik u njegovoj biti nije moguće dokučiti ako se ne razjasni posredovane subjektiviteta i interpersonaliteta.42 Interakciju među ljudima vodi nagon traženja svrhovitosti izvan sebe. Jezik nije moguć bez interakcije (Wechselwirkung) između umnih bića.43 Ona implicira uzajamno prilagođavanje svrha djelanja, čime se pokazuje umnost nekog bića. Potreba za prilagođavanjem rađa potrebu za prenošenjem vlastitih misli drugome44 i njegovu mogućnost da ih shvati. Bez toga prijeti nerazumijevanje. Ta prijetnja snaži htijenje uzajamnosti valjanog razumijevanja u namjerama te izbjegavanja nesporazuma (Vermeidung von Mißverständnissen) u saopštavanju namjera. Dolazi se tako do iznalaženja jednoznačnih znaka pomoću kojih drugima možemo saopštavati svoje misli.45

Znaci su „izraz naših misli“ (*Ausdruck* unserer Gedanken). Primjerice, ljutnja se manifestuje neprijaznim držanjem. U njemu je sadržana namjera da se izraze (*auszuführen*) misli, a ne da se izrazi znak ljutnje. Jeziku je namjera – samo *označavanje!* Ono nije u funkciji izražavanja strasti (Leidenschaft), nego „uzajamne interakcije naših misli“. Bez toga ne bi mogao postojati naš nagon „primjerene interakcije djelanja“ (angemessene Wechselwirkung der Handlungen).46 U ljudima se tako budi namisao da „svoje misli *znacima* otkrivaju jednim drugima“. Ta namisao donosi *ideju jezika*. Ona potiče iz prirode (tj. uma) čovjeka koja ga nagoni da izvan sebe traži ono što je primjereno

40 *ibid.*, str. 263.

41 *ibid.*, str. 264.

42 Fihte će u potpunosti razviti ideju interpersonaliteta u prvim paragrafima djela *Osnova prirodnog prava prema principima učenja o nauci (Grundlage der Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre)*.

43 *ibid.*

44 *ibid.*, str. 265.

45 *ibid.*, str. 266.

46 *ibid.*

umu (Vernunftmäßigkeit außer sich). To je posebni nagon za „realizacijom jezika“ (*eine Sprache zu realisieren*). Zadovoljenje nužnosti toga nagona nastupa kada umno biće stupa u interakciju s drugim umnim bićima.

Fihteova dedukcija ovdje nailazi na teškoću. Ona je nužna na najosjetljivijem mjestu u izlaganju „povijesti jezika a priori“, kada transcendentalnu povijest jezika treba razviti u *glotogoniju* kao zbiljsku povijest nastajanja jezika. Fihte to razvijanje izvodi tako što bez posredovanja i polaganja računa iskaz o *ontološkom* porijeklu jezika počinje uzimati u značenju iskaza o *temporalnom* porijeklu jezika. Iako se filozofski formirao, između ostalog, na visokim misaonim mogućnostima koje je metodologijski pružala Kantova diferencija misaonih struktura *quaestio iuris* i *quaestio facti* – na kojoj će Hegel postaviti temelj cijelog svog filozofskog sistema iz jedinstva i razlike „reda pojma“ i „reda vremena“ – Fihte nije bio u stanju da visoke heurističke mogućnosti te strukture primijeni na pitanje o odnosu *ontološkog* i *temporalnog* porijekla jezika. Zato mu se *ontologija* jezika spontano preokreće u *genealogiju* jezika, štaviše, u *glotogoniju*. Neposredovano preokretanje pitanja o ontološkom u pitanje o temporalnom porijeklu jezika zakonomjerno doziva u pomoć staru lingvističku pretpostavku o *prajeziku* (Ursprache) ili *hijeroglifskom* jeziku (Hieroglyphensprache).

Fundamentalna promjena karaktera vodećeg pitanja o jeziku – od ontološkog u genealogijsko, odnosno, glotogonijsko – odredila je daljnje Fihteovo misaono kretanje u dokučivanju biti i izvora jezika. Unošenje temporalno-povijesne perspektive u promišljanje jezika u skladu je s idejom *istorizma* koja je u Fihteovo vrijeme uveliko počela sticati pravo građanstva. Sama po sebi, ta ideja je nalagala odgovarajuću misaonu strategiju razumijevanja jezika. Prema njoj, postojeći savremeni puni razvojni oblik jezika interpretira se kao djelo dugotrajnih i složenih razvojnih procesa koji počinju logičkim i temporalnim *rudimentom* jezika, koji se u lingvističkoj nauci naziva *prajezikom* (Ursprache) ili *hijeroglifskim* jezikom (Hieroglyphensprache). Pod *prajezikom* (Ursprache) ili *proto-jezikom* (Protosprache, odn. Grundsprache) smatra se određeni primitivni rani oblik jezika.⁴⁷ Hipoteza o prajeziku služi da se u pozitivno-naučnom mišljenju rješava pitanje određenja izvornih povijesnih oblika jezika.

Prihvatanjem hipoteze o prajeziku Fihte je samo prividno riješio problem prijelaza sa samozadatog istraživanja „povijesti jezika a priori“ na raskrivanje

---

47 Ovo određenje prajezika treba razlikovati od onoga kojim se označava hipotetički jezički sistem iz koga su se imali razviti svi jezici neke porodice jezika, odnosno, koji objašnjava njihovo genetičko jedinstvo. Jedan od zadataka komparativne lingvistike je rekonstruiranje hipotetičkih prajezika.

zbiljske empirijske povijesti jezika. On joj pokušava dati filozofsko značenje da bi pokazao transcendentálnu izvornost povijesnog karaktera jezika. U eksplikacijama razvoja jezika iz prajezika izvjesno ne manjka mu misaonog senzibiliteta za smjele i lucidne pretpostavke o tome kako jezik u svom unutrašnjem preoblikovanju napreduje od rudimentarnog do onoga razvojnog oblika u kome postaje sposoban za iskazivanje najopštijih i najduhovnijih sadržaja. Naime, u izvornom jezičkom znaku mora se moći pokazati da je jezik djelo uma. Jednako, semiotizacija kao djelatnost prirode mora se moći transformirati u izvornu slobodnu umsku semiotizaciju. Ta transformacija „pada u vrijeme“. U mediju vremena odvija se duhovni proces kojim *izvorni jezik* postaje jezikom za sluh ili *slušnim jezikom* (Gehörsprache), a znaci postaju pretežno znacima za sluh (Zeichen fürs Gehör). Taj se proces odvija u smjeru koji ga čini ljudima raspoloživim, što je zadatak jezika. U stvaranju jezika istaknuti položaj vida (Gesicht) i sluha (Gehör) u odnosu na ukus (Geschmack), miris (Geruch) i osjećaj (Gefühl) određuje izvornu orijentaciju na ta dva čula. Kao što je „priroda čovjeka nešto označila putem sluha i vida, upravo tako moraju ta čula to uzajamno označavati putem slobode“.⁴⁸

Da bi očuvao ideju *slobode kao temelja jezika*, Fichte gradi spekulativni prijelaz s ideje kauzaliteta prirode – kojim se posvjedočuje uticaj prirode na ljudska čula – na kauzalitet slobode, kojim se pokazuje kako čula ono prirodom aficirano i rudimentarno semiotičko po svojoj slobodi preokreću u ono od njih označeno. Ne slučajno, Fichte ovaj prijelaz izvodi kao kritiku stare teze o porijeklu jezika iz *oponašanja* (Nachahmung). Najprije tvrdi da su „prvi znaci stvari“ nastali djelovanjem prirode, tj. oponašanjem njenog djelovanja. Međutim, sama potreba za jezikom – ozbiljena kao *opštenje* (Mitteilung) – ne može biti smatrana *prirodnom*, nego *slobodnom* (willkürlich). U korijenu htijenja da se drugome označavanjem saopštavaju misli nije priroda, nego sloboda! Međutim, način opštenja nije slobodan. Označavanje je slobodno, ali znaci – budući da su proizvoljni – nijesu slobodni.⁴⁹ Proces otkrivanja jezika brzo dovodi do udaljavanja od oponašanja prirodnih zvuka. Između označavanja predmeta i prirodnih zvuka postepeno se gubi sličnost. Zvukom se izražavaju predmeti recipirani sluhom. Recipirani gledanjem, predmeti se reproduciraju crtežom u pijesku etc. „Slušanje nenamjerno vodi oči“.⁵⁰ Generalno, znaci za vid zamjenjuju se znacima za sluh, a hijeroglifski jezik slušnim jezikom (Gehörsprache).⁵¹ On omogućava vrlo kompleksnu

48 Fichte, *ibid.*

49 *ibid.*, str. 268.

50 *ibid.*, str. 269: „Das Gehör leitet unwillkürlich die Augen“.

51 *ibid.*, str. 271.

komunikaciju između ljudi. Nedostatak prajezika bio je u tome što nije podsticao potrebnu pažnju s ograničenim mogućnostima upotrebe. Taj nedostatak je pokretač njegove transformacije u slušni jezik kao djelo pojedinaca sposobnih za izmišljanje imena, tj. oznaka.

Granicu teorije oponašanja Fihte nalazi u tome što ona ne daje zadovoljavajući odgovor na pitanje kako zvucima označavati objekte koji ne produciraju zvuk. Trebalo je naći zvučne znake, tj. glasove za mnoštvo stvari bez zvuka. U teorijama o porijeklu jezika na ovaj problem se odgovaralo teorijom *dogovora* (Verabredung), naime, postizanjem saglasnosti o imenovanju stvari. Fihte odbija i tu teoriju. Njena osnovna slabost je što ne može riješiti pitanje prijelaza s prirodnih znaka (natürliche Zeichen) na svojevolsne zvuke (willkürliche Töne).⁵² Ne može ona odgovoriti ni na pitanje o pamćenju dogovorenih znaka, kao ni na pitanje o mogućnosti da kolektiviteti prihvate jezičku svojevolsju pojedinaca. Teorija dogovora ne računa ni s činjenicom da su bile potrebne hiljade godina da bi prajezik evoluirao u slušni jezik (Sprache fürs Gehör). Takođe, jezici se uvijek mijenjaju i modificiraju. Njihova promjenljivost zavisi od mjerila kulture: „Poglavito, pokazuje se da se jezik mijenja većinom u narodu koji još ne piše, nego samo govori; jer kad se jednom izgubi izvorni zvuk nekog znaka, nikada više ne može biti nađen“.⁵³ Kad se zapiše, zvuk se zadržava i može se uvijek iznova odrediti kako se neka riječ mora izgovoriti⁵⁴: „Otkrivanjem slova, jezik se znatno učvršćuje“!⁵⁵ Napokon, odnos živog jezika i kulture stoji u obrnutoj proporciji: Što se više učvršćuje oblik živoga jezika, njegov razvoj je manje intenzivan; što je jezik djelo niže kulture, to je modifikabilniji. Jezik se više mijenja ako nije učvršćen pisanim znacima.

Kako se uistinu prajezik transformira u slušni jezik? Fihte ovim pitanjem otvara problem transcendentalnog razumijevanja porijekla leksike. Strategiju odgovora započinje tezom o otkrivanju svojevrzne ekonomije iskazivanja kojom se odstupa od oponašanja prirodnih zvuka⁵⁶ i udaljava od njega. Tako dolazi do toga da se mogu označavati i stvari koje su bez zvuka ili indirektno izazivaju neku asocijaciju zvuka. Pitanje je kako se znakovni jezik (Zeichensprache) transformirao u slušni jezik (Gehörsprache). Događa se to učvršćivanjem određenih zvuka za određene predmete⁵⁷, objašnjavanjem toga

52 ibid., str. 272.

53 ibid.

54 ibid., str. 273.

55 Fichte, ibid, S. 273: „Durch Erfindung der Buchstaben wurde also die Sprache sehr befestigt“!

56 ibid., str. 288.

57 ibid., str. 289.

zvuka drugim zvucima. Njihovim su se povezivanjem mogle stvarati nove riječi. Spajanjem više zvukova – koji s predmetom stoje u izvjesnom odnosu – jezik je bogaćen novim imenovanjima (Bezeichnung). Ko je otkrio slušni jezik? Kako je moglo svojevrijedno imenovanje – postavljeno od individue kojoj je predmet mogao dati samo slučajni podsticaj – postajati opšterazumljivim izrazom u ljudskom ophođenju? Po prirodi stvari, smatra Fihte, to je bilo djelo oca i majke porodice. Kako se napreduje od jezika porodice (die Sprache der Familie) do jezika cijele horde (die Sprache der ganzen Horde)? Kako su te riječi rasprostirane u hordi?⁵⁸ Preko uticajnih pojedinaca, koji oznake i imenovanja iz porodice prenose na hordu.⁵⁹ Zašto je otkriven slušni jezik? Zbog deficitarnosti komunikacije među ljudima koja se bazira na kombinaciji glasovnih i slikovnih znaka s deiktičkim gestovima! Nedostaci prajezika ili hijeroglifskog jezika poticali su od primata čula vida, problema uspostavljanja pažnje potrebne za početak komunikacije, nemogućnosti komunikacije na većem rastojanju i ograničavanja na čulno opažljive stvari kao predmeta razmjene misli. Napokon, njegov je nedostatak i u orijentaciji na imenice (Substantivorientiertheit der Sprache).⁶⁰ Ova ograničenja podstiču otkrivanje i razvijanje čujnoga jezika (hörbaren Sprache). Potreba za izražavanjem apstraktnih opštih pojmova (allgemeine Begriff), kao i do označavanja predmeta koji ne stvaraju zvuk dovodi do napuštanja oponašanja.⁶¹

Fihte razvija vlastitu *teoriju tvorbe riječi* (Wortentstehung). I ovdje on odbija teoriju da riječi nastaju sporazumom. Porijeklo opštih i čistih duhovnih pojmova treba tražiti u analogijama, tj. pozajmicama iz područja u kome riječi opisuju čulne stvari, ali uz sposobnost da se apstrahira od određenosti. Kanert sažima bit Fihteovog objašnjenja: „Čovjek po potčinjavanju prirode spekulira, počinje misliti i mišljenje mu postaje samosvrhom, oslanja se on najprije na sebe samoga kao hotećeg i mislećeg, a onda na svijet, čije predmete postavlja kao objekte svoga mišljenja. U samorefleksiji dakle ostvaruje (nedopustivu) objektivaciju vlastitog Ja i svojih djelanja. Imenovanje ovih

58 *ibid.*, str. 289.

59 Wolfgang Janke ističe da kod Fihtea postoji perspektiva uzajamnog odnosa: „S jedne strane jeziku pripada značajna – ako ne i gotovo konstitutivna – uloga u društvenim procesima. S druge strane, jezik je nužan tek u društvu te, dakle, tek u njemu sa svoje strane nalazi uslov svoje realizacije“ (*Die Wörter „Sein“ und „Ding“*, *ibid.*, S. 54-56.). Za filozofsko istraživanje jezika ovo je izuzetno važno pitanje o uzajamnom odnosu, ali ga Fihte ovdje obrađuje samo marginalno. Nadoknadiće to u radu *Versuch über Geist und Buchstaben in der Philosophie*, GA II/3, 295-342.

60 *ibid.*, S.103.

61 Kanert smatra da se proces transformacije prajezika (Ursprache) u slušni jezik (Gehörsprache) povijesno gotovo ne može rekonstruirati; on leži u tami toliko da pojedini koraci svakako završavaju u hipotetičkim spekulacijama.

uistinu imaterijalnih „stvari“ (Dinge) ostvaruje se prema tome pojmovima iz područja čulnoga.⁶² Posebno je zanimljiva analiza postajanja pojmovi „Ding“ i „Sein“.⁶³ Generalno, vrsni pojmovi (Gattungsbegriff) u povijesnom smislu otkrivaju se prije rodnihi pojmovi (Geschlechterbegriff). Za otkrivanje ovih potonjih potrebna je viša moć apstrakcije. Poseban problem su znaci za duhovne pojmove (geistige Begriffe).⁶⁴ Spoznajno kretanje iz čulnog u natčulno bilo je praćeno iznalaženjem znaka za predstave o natčulnom. U biti čovjeka sadržan je osnov „jedinstva čulnih i duhovnih predstava putem šemata koje stvara snaga uobrazilje“. Moć uobrazilje postavlja „šemate“ kojima se povezuju čulne i inteligibilne „predstave“. Tako se i postojeći jezički znaci prenose na „natčulne pojmove“. Od šemata posuđuju se oznake za duhovne pojmove, jer se na natčulni predmet prenosi „znak koji je u jeziku već postojao za čulni predmet od koga je uzeta šema“.⁶⁵

Imena za *intelligibilia* su posuđenice (Lehnwörter), tako što bestjelesni pojmovi bivaju označeni riječima za tjelesne stvari. Taj proces praćen je jednom *obmanom* (iluzijom, Täuschung). Prenošanjem jezičkih znaka prostorno-vremenskih stvari na ono netjelesno i inteligibilno, um prenosi i način predmetnog predstavljanja. Jezik nas snagom uobrazilje vodi u neizbježnu obmanu (iluziju) zamjene čistih pojmovi prostorno-vremenskim predmetima. On „prenosi čulne znake na natčulne pojmove“.⁶⁶ Tako ono natčulno posuđuje za sebe oznake od onoga čulnoga.⁶⁷ Na primjer, duh se označava riječju koja znači sjenku (Schatten). Neobrazovan čovjek zamišlja duh kao nešto nastalo iz sjenke. Otuda vjera u duhove, čak cijela „mitologija sjenki u Orkusu“ (podzemnom svijetu): „Duhovne ideje se ne mogu drugačije izraziti nego čulnim riječima; oni koji ne mogu doprijeti do označenog, ostaju kod prvog grubog znaka“.⁶⁸ Bez sumnje, u duhovnim pojmovima Fichte vidi vrhunac hijerarhije stupnjeva razvitka jezika. Razvitak je započeo pronalaženjem riječi oponašanjem (Nachahmung) za čujne predmete (hörbare Gegenstände). Nastavljen je nalaženjem riječi koje snagom fantazije (Einbildungskraft)

62 Klaus Kahnert, *Sprachursprung und Sprache bei J.G. Fichte*, ibid. S. 194.

63 Fichte, S. 297 i dalje; vidi Janke, Wolfgang, *Die Wörter „Sein“ und „Ding“ – Überlegungen zu Fichtes Philosophie der Sprache*, in: *Der transzendente Gedanke: Die gegenwärtige Darstellung der Philosophie Fichtes*, edited by Klaus Hammacher, Hamburg, Meiner 1979. S. 49- 67.

64 ibid., str. 297.

65 ibid., str. 299.

66 ibid., str. 301.

67 vidi: Wolfgang Janke, *Die Wörter „Sein“ und „Ding“ – Überlegungen zu Fichtes Philosophie der Sprache*, ibid, S. 56.

68 Fichte, ibid., str. 302.

označavaju bešumne stvari (geräuschlose Dinge). Razvoj kulminira u postizanju riječi koje označavaju čiste pojmove kojima nikakav adekvatni (čulni) predmet ne odgovara. Te riječi, štaviše, nijesu ništa drugo nego vlastito čisto značenje. One su znaci za duhovne pojmove.⁶⁹

Tu je granica transcendentnog ispitivanja leksike. Ona mora biti produžena u istraživanje biti gramatike: „Ali riječi same još ne čine jezik. Jezik se sastoji iz sjedinjavanja mnogih riječi za označavanje nekog određenog smisla. Pojedinačne riječi tek dobivaju značenje ovim sjedinjavanjem i mjestom koje zauzimaju u povezanosti s drugima; tako postižu „punu razumljivost i korisnost za označavanje naših misli“. ⁷⁰ Pitanje o izvoru jezika svoj potpuni odgovor dobiva u procesima „nastajanja sjedinjavanja više riječi“, tj. u *gramatici*. Odbijajući teoriju sporazuma u pitanju o izvoru jezika, Fihte je odbija i u pogledu pitanja o porijeklu gramatike. Njegov je prvi argument da sporazum implicira „određeni stupanj obrazovanosti duha i posebno filozofije jezika“, što je moralo izostajati na onom stupnju kulture na kome se rađa gramatika. Fihte izvor gramatike vidi u „prirodnoj sposobnosti za jezik“. Ta se sposobnost postepeno ozbiljivala u otkrivanju različitih načina sintakse (Wortfügung). Prve riječi bile su cijele rečenice. Fihte kaže: „Prve riječi spajale su u sebi imenicu i glagol: Tempus (vrijeme) je bio *aorist*, lice sasvim izvjesno *treće*; jer *prajezik* je počeo pričanjem, a zvuk pričanja govori u trećem licu. Prvi glagoli nijesu bili Activa, niti Passiva, nego Neutra“.⁷¹ Fihte potvrdu ovih stavova traži u korijenima riječi orijentalnih jezika.

LITERATURA

- Perović, Milenko A. (2015), *Medium duha versus kuća bitka. Hegelov spekulativni pojam jezika*, Arhe, br. 24, Novi Sad, str. 9–36.
- Perović, Milenko A. (2016), *Humboltovo zasnivanje filozofije jezika*, 1. dio, *Lingua montenegrina*, IX/1, br. 17, Cetinje, str. 3-21.
- Müller-Vollmer, Kurt (1981), *Fichte und die romantische Sprachtheorie*, in: *Der Transzendente Gedanke. Die gegenwärtige Darstellung der Philosophie Fichtes*, hg. Klaus Hammacher, (*Schriften zur Transzendentalphilosophie*. 1), Hamburg, S. 442-457.

69 Manfred Can je pokušao rekonstruirati jednu povijesno-hijerarhijsku strukturu u fihtevskom smislu: prajezik – umski jezik – sistem znaka učenja o nauci (Ursprache-Vernunftsprache-Zeichensystem der Wissenschaftslehre). Vidi: Zahn, Manfred, *Fichtes Sprachproblem und die Darstellung der Wissenschaftslehre*, in: *Der transzendente Gedanke: Die gegenwaertige Darstellung der Philosophie Fichtes*, edited by Klaus Hammacher, Hamburg, Meiner 1979; S. 160.

70 Fichte, *ibid.*, str. 302.

71 *ibid.*, str. 304.

-
- Simon, Josef, (1981), *Sprachphilosophie*, Handbuch Philosophie, (Hg.) Ströcker-Wieland, Freiburg-München.
- Simon, Josef (1996), *Immanuel Kant*, In: *Klassiker der Sprachphilosophie. Von Platon bis Noam Chomsky*, hg. Tilman Borsche, München, S. 233-256.
- Kahnert, Klaus (1997), *Sprachursprung und Sprache bei J. G. Fichte*, In: *Sein-Reflexion-Freiheit. Aspekte der Philosophie Johann Gottlieb Fichtes*, Hrsg. Ch. Asmuth, Amsterdam-Philadelphia, Grüner. S. 191-220.
- Gipper, Helmut (1992), *Sprachphilosophie in der Romantik*, In: *Sprachphilosophie, Philosophy of Language, La philosophie du langage*, 1. Handband, S.197-233; Walter de Gruyter, Berlin-New York.
- Janke, Wolfgang, (1993), *Vom Bilde des Absoluten. Grundzüge der Phänomenologie Fichtes*, De Gruyter, Berlin-New York.
- Janke, Wolfgang (1981), *Die Wörter Sein und Ding – Überlegungen zu Fichtes Philosophie der Sprache*, In: *Der transzendente Gedanke. Die gegenwärtige Darstellung der Fichtes Philosophie*, hg. von Klaus Hammacher, Hamburg, S. 49-69.
- Janke, Wolfgang, (1994), *Logos: Vernunft und Wort. Humboldts Weg zur Sprache und Fichtes Sprachabhandlungen*, in: *Studien zu Fichte-Konfrontationen von Rousseau bis Kierkegaard (Fichte-Studien. Supplementa 4)*, Amsterdam.
- Zahn, Manfred, (1981), *Fichtes Sprachproblem und die Darstellung der Wissenschaftslehre*, in: *Der transzendente Gedanke. Die gegenwärtige Darstellung der Philosophie Fichtes*, hg. Klaus Hammacher, Hamburg.
- Hennigfeld, Jochem (1990), *Fichte und Humboldt – Zur Frage der Nationalsprache*, in: *Fichte Studien 2*, S. 37-50.
- Surber, Jere Paul (1997), *Fichtes Sprachphilosophie und der Begriff einer Wissenschaftslehre*, *Fichte-Studien 10*, S. 35-49.
- Hoffmann, Thomas Sören (1997), *Die Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre und das Problem der Sprache bei Fichte*, *Fichte-Studien 10*, S. 17-33.
- Kutschera, Franz von (1975), *Sprachphilosophie*, Wilhelm Fink Verlag, München.
- Coseriu, Eugenio, (1970), *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht. Teil 1: Von der Antike bis Leibniz*, *Tübinger Beiträge zur Linguistik*, 11; Tübingen.
- Hennigfeld, Jochem, (1993), *Geschichte der Sprachphilosophie. Antike und Mittelalter*, Berlin - New York.

MILENKO A. PEROVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

FICHTE AND THE QUESTION CONCERNING
LANGUAGE

Abstract: The topic of this paper is the clarification of the essence of Fichte's philosophy of language. In the foreground is the analysis of Fichte's text "On the Linguistic Capacity and the Origin of Language", which is in the literature better known as *Journal-Aufsatz* from 1795. The volume of the text has conditioned that the text "On the Origin of Language" (on the basis of *Platner-Vorlesung* from 1797) and the fourth and fifth address from Fichte's "Addresses to the German Nation" had been taken into account only in the hints, as the topic of the critically-interpretative attention. Fichte's philosophico-linguistic position is analyzed according to the model of explication of his underlying thought structure and the capital definitions of language and its ontological origin. Also, the author critically puts Fichte's understanding of language in the context of the leading understandings of language in the philosophy of language and linguistics.

Keywords: Fichte, philosophy of language, origin of language, Humboldt, Herder, Hegel

Primljeno: 24.02.2016.
Prihvaćeno: 08.05.2016.